

LIBERÁLNÍ INSTITUT PRAHA

LIBERÁLNÍ ŘÁD
SVOBODA, PRÁVO, PROSPERITA

Robert Holman

Liberální institut 1992

LIBERÁLNÍ INSTITUT PRAHA

**LIBERÁLNÍ ŘÁD
SVOBODA, PRÁVO, PROSPERITA**

Robert Holman

Liberální institut 1992

© Copyright 1992 Liberální institut
Recenze: Jiří Schwarz

Člověk a svoboda

"Každý člověk je svobodný dělat to, co chce, nenarušuje-li tím stejnou svobodu jiného člověka."

Herbert Spencer

Touha po svobodě je tak stará, jako lidstvo samo. Je tou nejpřirozenější vlastností člověka, kterou nelze potlačit. Je možné člověka zotročit, ale nelze mu vzít touhu po svobodě.

Svoboda není dar, který člověk dostává od společnosti, je to dar, který dostává od přírody, tak jako život, tak jako rozum. Ovšem míra skutečné svobody člověka závisí na uspořádání společnosti, na společenském řádu, v němž žije. Čím více tento řád potlačuje individuální svobodu, tím větší nespokojenost a napětí se v takové společnosti hromadí, a tím hroznější a tragičtější jsou výbuchy odporu, které mohou rozvrátit stávající společenské instituce.

V 18. století se začínají s rostoucí silou prosazovat myšlenky filosofů, jako byli Montesquieu, Voltaire, Locke, Hume a jiní, které ovlivnily duchovní a politický vývoj v Evropě od poddanské společnosti ke společnosti svobodné, od privilegií k rovnosti šancí, od přinucení a povinnosti k dobrovolné smlouvě, od slepé víry k rozumu, od poddanské shrbenosti k občanské hrdosti, kdy si člověk stále více uvědomoval svá přirozená práva a byl ochoten za ně bojovat.

Pojem občan, který se stal symbolem svobody již v antických demokraciích, vyjadřoval hrdost a nepokořitelnost člověka, který si je vědom toho, že státní moc musí sloužit jemu a nikoli naopak. Je pozoruhodné, jaký respekt chovaly tyto národy k rodině, jež byla základní institucí, s nedotknutelným vlastnictvím, dokonce s vlastním náboženstvím. Ovšem rozdělení těchto společností na svobodné občany a bezprávné otroky jim

znemožňovalo dosáhnout skutečného liberálního řádu.

Evropské národy, které zdědily antickou kulturu, zdědily s ní i respekt k občanské svobodě, která, i když na dlouhou dobu potlačena, znovu ožila v idejích, razících cestu k liberálnímu řádu. Politická organizace Evropy napomáhala tomuto vývoji. Její polycentrický systém - mnohonárodnost a mnohostátnost, různost církví, jejich oddělení od státu a jejich decentralizovaná organizace, to vše umožňovalo konkurenci idejí. Blízkost různých národů a státních útvarů a možnost stěhování dávala lidem příležitost poznávat jiné myšlenky a systémy a odstraňovala duchovní ztrnulost, příznačnou pro východní říše.

Kosmopolitismus racionalistických filosofů odmítal falešnou představu o tom, že každý národ má "svou povahu", a šířil myšlenku, že člověk je vždy a všude bytost se stejnými přirozenými vlastnostmi a touhami. Liberalismus jakožto světový názor je založen na víře v člověka, v jeho sílu a schopnosti. Aby si uhájil vlastní svobodu, musí člověk vždy respektovat svobodu jiného. Proto je liberálnímu myšlení vlastní humanismus, individualismus a tolerance a je mu cizí snaha pod pláštěm jakýchkoli ideálů ovládat jiné či usilovat o privilegia jakéhokoli druhu, ať už by byla odvozována od příslušnosti k rase, národu, církvi, třídě nebo politické straně.

Liberální řád jakožto uspořádání společnosti nesměřuje k anarchismu. Považuje zákon za základní princip svobodné společnosti, který vymezuje pravidla hry a chrání přirozená práva člověka před kýmkoli, včetně samotného státu. Zákon je předpokladem svobody a opakem zvěle a útlaku, jimž se tak dobře daří tam, kde zákon chybí.

Svoboda a právo

Mají lidé respektovat zákony společnosti, v níž žijí? Nežli se pokusíme odpovědět na tuto otázku, uvědomme si, že existuje něco, co stojí nad zákony státu. Je to přirozené právo. Znali jej již staří Řekové. V Sofoklově dramatu Antigona se Antigonin bratr

Polyneikes těžce provinil proti rodnému městu, když na něj táhl s vojskem, aby se uchopil vlády. Byl zabit a podle zákona nesměl být pohřben. Přesto Antigona pohřbila bratra, vědomě porušila zákon a dobrovolně za to zaplatila životem. Její přirozené právo bylo pro ni víc než zákon.

Jaká jsou přirozená práva člověka? Hledejme, co je společné lidem všech dob a všech zemí. Hledejme, co je člověku universální a přirozené. Příroda mu dala život, svobodu a schopnost pracovat. Jeho přirozenými právy jsou právo na život, právo na svobodu a právo na vlastnictví. Život je nejvyšší hodnotou, svoboda je možnost učinit svůj život šťastným podle vlastní volby, a vlastnictví jsou materiální prostředky, umožňující zachovat život a učinit ho šťastným. Od těchto základních práv lze odvodit ostatní práva, konkretizující práva přirozená (např. politická práva, právo na svobodu slova, sdružování, cestování, podnikání atd.) Protože člověk, hájící svá přirozená práva, musí zároveň respektovat přirozená práva jiných, je třeba jeho právo na svobodu interpretovat jako právo na jakékoli jednání, které však neohrožuje život, svobodu nebo vlastnictví jiného. Stejně tak právo na vlastnictví se týká pouze takového vlastnictví, které člověk nabyt způsobem nenarušujícím přirozené právo na život, svobodu či vlastnictví jiného (tedy nikoli např. krádeží). Právo na vlastnictví je přitom třeba vždy chápat jako právo neomezené dispozice s tím, co vlastním. Musím mít možnost zabránit jiným ve využívání svého vlastnictví, chci-li, a musím mít možnost své vlastnictví směnit nebo prodat. Zejména vlastnictví půdy a nemovitostí (např. obytné domy) je v řadě zemí zákonem omezováno, neboť je omezována dispozice s ním.

Přirozená práva člověka nejsou darem společnosti, ale darem přírody. Je proto základní funkcí státu tato práva respektovat a chránit. Proto musí být zákony státu v souladu s přirozenými právy. Jsou-li s nimi v rozporu, pak platí, že přirozené právo je nad zákonem, a pak se lidé mohou a musí vzbouřit proti takovým zákonům a vládě, i kdyby tím riskovali život. Tak jako se Antigona vzbouřila proti zákonu, pošlapávajícímu její přirozené

právo. Protože jaký by to byl život?

Ani demokraticky řízená společnost neskytá ještě automaticky záruku přirozených práv každého člověka. Demokracie se realizuje prostřednictvím rovného a přímého volebního práva, které dává každému možnost volit a být volen do zákonodárných sborů, ale zákony přijímá většina proti menšině. Menšina se musí podřítit, ovšem jen s výhradou, že nejsou ohrožena ničí přirozená práva. Přirozená práva jsou více než demokracie, neboť ta není konečným cílem, ale prostředkem k ochraně přirozených práv. A dejme pozor, neboť z potlačování přirozených práv plyne právo na vzpouru!

Možná se vynoří otázka, proč právě uvedená práva pokládat za přirozená? Co ostatní práva, která z nich nelze přímo odvodit? Např. právo na práci, na vzdělání, na zdravotní péči, na zabezpečení životního minima atd. Zde je užitečné rozlišovat práva negativní a práva pozitivní. Negativní právo je, když od jiných žádám, aby se vůči mně něčeho zdrželi, aby něco nedělali. V tomto smyslu jsou tři uvedená přirozená práva právy negativními: chci, aby nikdo NEohrožoval můj život, NEbránil mi ve svobodném jednání a NEomezoval disponování s mým vlastnictvím. Pozitivní právo znamená, že žádám jiné, aby pro mě něco udělali nebo aby mi něco dali. Když uplatňuji právo na práci, žádám tím, aby mě někdo zaměstnal a platil, čili aby se v můj prospěch zřekl části vlastního důchodu (příčemž nevím, zdali mu má služba bude vůbec dostatečným odškodněním), nebo aby mi někdo jiný přepustil své místo. Když uplatňuji právo na vzdělání nebo na péči jakéhokoli druhu, chci po jiných, aby se v můj prospěch vzdali části svých reálných důchodů, ať už jako daňoví poplatníci nebo jako spotřebitelé, přinuceni platit vyšší ceny (nekryté státní výdaje vyvolávají totiž inflaci). Ale co když to jiní nejsou ochotni udělat? Kdybych trval na těchto svých právech, potlačoval bych přirozená práva jiných na jejich svobodu a vlastnictví. Proto, když se hlouběji zamyslíme nad podstatou těchto práv, musíme dojít k závěru, že ve skutečnosti nejsou žádnými právy, ale prosbami, které mám na ostatní členy společnosti, a oni mohou těmto prosbám vyhovět nebo nemusejí,

v závislosti na jejich svobodném rozhodnutí. Potitivní práva všeho druhu se v civilizované zemi realizují na základě jakési společenské smlouvy, tj. demokratickým přijetím zákonů prostřednictvím demokraticky zvolených institucí. Vztah těchto práv ke společnosti je jiný než u práv přirozených. Společnost je nemusí respektovat, může o nich rozhodovat.

V 18. a 19. století otrásaly Evropou revoluce namířené proti absolutní moci. Absolutní moc byla zkorumpovaná, chránila privilegia aristokracie, ale její hlavní zlo spočívalo v tom, že její byrokracie brzdila hospodářský rozvoj, protože nepřála svobodě podnikání a svobodě smlouvy. Hlavním požadavkem odpůrců absolutní moci byla ústava, která by zakotvila přirozená práva, rozdělila moc mezi orgány zákonodárné, výkonné a soudní a podřídila výkonnou moc (vládu) moci zákonodárné (zastupitelským sborům). Rozdělení moci je nutnou podmínkou každé demokracie. Historie Římského impéria ukazuje, že kdykoli se zákonodárná moc dostala do faktického područí moci výkonné, vedlo to vždy k absolutní moci.

Liberálové vždy usilovali o to, aby zákony byly jasné, konkrétní, a aby tak dávaly co nejmenší moc úřadům interpretovat zákony podle své vůle. Společnost, budovaná na liberálních idejích, však ctí nade vše i jiný princip - je to **svoboda smlouvy**. Člověk, který chce dosáhnout svých svobodně zvolených cílů svobodně zvolenými cestami, vstupuje přitom na každém kroku do kontaktu s jinými lidmi. Přirozeně, že zájmy mnoha jednotlivců, sledujících své individuální cíle, jsou konfliktní. A ihned se nabízí otázka - cožpak to nakonec nepovede k dezintegraci společnosti, k anarchii, k chaosu? Cožpak není státní autorita přímo povolána k tomu, aby bděla nad obecným blahem a aby usměrňovala a koordinovala tyto konfliktní individuální zájmy a chování? Nikoli. Není to státní moc, která může účinně koordinovat jednání jednotlivců, nýbrž je to princip svobodné smlouvy, který lidem umožňuje, aby podle vlastní volby vstupovali do jednání s jinými a který koordinuje jejich konfliktní zájmy daleko spolehlivěji než úřední moc. Pouze

smluvní vztahy, nikoli státní regulace, mohou uchovat iniciativu jednotlivce, která je motorem společenského pokroku. Jaký by tedy měl být vztah zákonů a smlouvy? Zákony by měly upravovat jen to, co z povahy věci nemůže být předmětem dobrovolné smlouvy. Jedním z hlavních zákonů společnosti pak musí být zásada, jasně formulovaná již římským právem, že smlouvy se musí dodržovat.

Svoboda a prosperita

Chceme-li přijít na to, co je základem hospodářské prosperity a bohatství ať už jednotlivce či národa, musíme nutně dojít k poznatku, že je to především soukromé vlastnictví. Bez něho neexistuje iniciativa a iniciativa nemůže být nikdy spolehlivě nahrazena přinucením. Adam Smith byl zřejmě prvním ekonomem, který se systematicky zabýval významem individuálních motivací na straně nabídky, tj. významem pracovitosti, podnikavosti a spořivosti jednotlivce pro bohatství národa. Do té doby věnovali ekonomové pozornost spíše úloze peněz, úvěru a zahraničního obchodu a orientovali se na stranu poptávky. Nabídková motivace se ovšem v plné síle projeví jen tehdy, když člověk může sledovat svůj vlastní zájem a když plody jeho ekonomického úsilí připadnou jemu samému. Hospodářský řád, který to umožňuje, bude dosahovat hospodářské prosperity. Tyto myšlenky Smith rozvíjel a stal se tak průkopníkem hospodářského liberalismu. Ukázal, že základní podmínkou úspěšného fungování hospodářství je sledování vlastního zájmu, které není jen přirozenou vlastností a touhou člověka, a není jen cestou k jeho vlastnímu, individuálnímu bohatství, ale je hlavním motorem růstu bohatství celého národa. Honbu za ziskem, do té doby považovanou za cosi z morálního hlediska přízemního, nám Smith ukazuje v pravém světle - jako hybnou sílu hospodářské prosperity země. Ve společnosti, kde vládne zákon a kde se dodržují smlouvy, nedává sledování vlastního zájmu nikomu možnost, aby získával na úkor jiného. Dává mu pouze možnost, aby získával tím, že bude sám vyvíjet maximální úsilí v podobě práce, podnikání nebo spoření.

Smith ukazuje, že výrobce nedodává své zboží na trh z lásky k bližnímu, ale z důvodu vlastního zájmu. Jedině směnou vlastního zboží může získat to, co sám potřebuje. Je to egoismus, nikoli altruismus, který motivuje člověka k tomu, aby poskytoval co nejlepší služby jiným.

Princip sledování vlastního zájmu opět může vyvolat obavy z hospodářské anarchie. Ty však zmizí, jakmile si uvědomíme, že existuje spolehlivý mechanismus, který koordinuje činnosti a rozhodnutí mnoha individuálních výrobců a spotřebitelů. Smith jej nazval "neviditelnou rukou trhu", my jej dnes nazýváme prozaičtějším jménem - tržním mechanismem. Vyrábí-li někdo zboží, o které spotřebitelé nemají zájem, jeho cena klesá a jeho výroba se proto omezuje nebo zastaví. Chtějí-li spotřebitelé více některého zboží nebo služeb, dají to najevo svou poptávkou, cena roste a láká nové podnikatele ke zvýšení výroby, dokud není poptávka uspokojena. Spotřebitelé projevují svou poptávku, ceny ji odrážejí a signalizují výrobcům a ti potom, sledující vlastní zájem, plní přání spotřebitelů. Tento mechanismus je nenahraditelný a všechny dosavadní pokusy o jeho nahrazení jiným systémem hospodářské koordinace selhaly. Na jeho základě funguje hospodářství jako spontánní řád, který nevyžaduje plánování, řízení, kontrolu a náklady s tím spojené. Naopak, čím hlubší a složitější je dělba práce, tím více selhávají pokusy o centrální hospodářskou regulaci, a tím nenahraditelnější se ukazuje být spontánní mechanismus trhu. Jedině jeho zásluhou ústí individuální živelnost do národohospodářské harmonie a řádu.

Spontánní hospodářský řád, fungující a vyvíjející se na základě vlastní, vnitřní a automatické regulace, však ke svému dobrému fungování vyžaduje určité nezbytné podmínky. Pokusme se je vymezit.

- 1/ Je to soukromé vlastnictví, které podmiňuje iniciativu.
- 2/ Je to svoboda podnikání, která posiluje iniciativu tím, že plodí konkurenci, a která vedle iniciativy podmiňuje efektivní alokaci ekonomických zdrojů.

3/ Je to zásada, aby plody ekonomického úsilí zůstávaly v rukou těch, kteří je vynaložili. Tato zásada vylučuje přerozdělovací procesy.

Podívejme se na tyto podmínky blíže. Soukromé vlastnictví podmiňuje iniciativu tam, kde neexistuje nesvoboda a přinucení k práci, tam, kde se práce vynakládá pouze na základě dobrovolné smlouvy. Vlastník půdy, zbavený možnosti přinutit někoho k práci (např. na základě poddanské povinnosti) pak musí vyvinout alespoň takovou iniciativu, aby půdu pronajal. Její další využívání je už věcí farmáře-podnikatele.

Svoboda podnikání předpokládá volnou konkurenci, neboli volný vstup do jakéhokoli odvětví či sféry podnikání. Vylučuje monopol jakéhokoli druhu (včetně monopolu státu), neboť monopol je, řečeno slovy A. Smithe, spiknutí, ať už jde o spiknutí jedněch výrobců proti druhým nebo o spiknutí výrobců proti spotřebitelům. Monopol tím, že znemožňuje vstup do některého odvětví nebo na některý trh, brání optimálnímu fungování tržního mechanismu a znemožňuje efektivní alokaci zdrojů. Navíc monopol představuje privilegium, zvýhodňující jednoho a diskriminující ostatní, čímž podvazuje tlak konkurence a s ním omezuje i ekonomickou iniciativu. Svoboda podnikání je rovněž v rozporu se státní regulací trhů, jako jsou různé kontroly cen, mezd, intervence na finančních a valutových trzích, regulující úrokové míry a devizové kurzy apod.

Eliminace přerozdělovacích procesů má velký ekonomický význam. Jestliže stát odebírá část prostředků jedněm, aby je dal jiným, podlamuje tím ekonomickou iniciativu všech. Rovněž samotná podnikatelská iniciativa státu či dokonce státní vlastnictví se nutně dostává do konfliktu s požadavkem ekonomické efektivnosti, protože státní instituce a jejich úředníci nikdy nedokáží (a nejsou ani k tomu motivováni) využít ekonomické zdroje tak efektivně jako soukromý sektor.

Jaká je tedy vlastně hospodářská úloha státu? Jaká je jeho odpovědnost za hospodářskou prosperitu? Podle názorů klasických liberálů je úkolem státu ochrana soukromého vlastnictví a svobody

podnikání (neboli volné konkurence). Jinak by se měl stát zdržet jakýchkoli pokusů o regulaci hospodářství, neboť i kdyby měl nejlepší úmysly a i kdyby v jeho čele stáli osvícení politikové, mající na zřeteli pouze obecné blaho (což je velmi vzdálené skutečnosti), výsledkem státních zásahů bude vždy pouze rušivý zásah do funkcí tržního mechanismu, neefektivní alokace zdrojů nebo oslabení individuálních iniciativ. Zde platí přísloví, že cesta do pekla je dlážděna dobrými úmysly. Proto požadují liberálové volný pohyb zboží, kapitálu i pracovní síly v měřítku národním i mezinárodním, jsou proti cům, proti regulaci cen, mezd, úrokových měr, devizových kurzů, proti vysokým daním i proti státnímu dluhu, proti velkému státnímu rozpočtu, v němž vidí nástroj přerozdělovacích procesů. A. Smith požadoval "malý stát", přesněji řečeno levný stát. Přesto i krajní liberálové jsou nuceni připustit, že stát musí zabezpečovat a financovat některé aktivity. Které to jsou? Obecně lze říci, že to jsou ty činnosti, které jsou nezbytné pro jednotlivce i pro národ, ale které nemohou být účinně zabezpečeny sledováním vlastního zájmu. Vezměme např. obranu země. Je pro mne důležitá, žádoucí, ale budu-li se sám cvičit ve zbraní, nevím, zda to budou činit také ostatní. Protože to nevím, nebudu to dělat ani já sám. Máme před sebou příklad "věžnova dilematu": jak se mám rozhodnout, když vím, že výsledek nezávisí jen na mém chování, ale i na chování jiných, které nejsem schopen předvidat? Protože nejsem schopen předvidat chování jiných, nejsem schopen se efektivně rozhodnout.

Vývoj přináší na svět další činnosti, které nemohou být zajištěny sledováním vlastního individuálního zájmu. Vezměme například vybavení starších automobilů katalyzátory. Víím, že je v mém vlastním zájmu, aby se zlepšilo ovzduší ve městě, a byl bych ochoten si koupit a namontovat katalyzátor na svůj vůz - kdybych věděl, že totéž učiní ostatní. Protože to nevím, neudělám to ani já sám. Ve všech těchto případech je třeba, aby zasáhl stát, a využil donucovacích prostředků.

Podívejme se nyní, jaké jsou názory liberálů na fungování státních hospodářských institucí. Liberálové neodmítají apriori

existenci státních podniků a institucí (státní pošty, školy, nemocnice, banky, pojišťovny, sdělovací prostředky atd.), ale podmiňují to dvěma požadavky. Prvním je vyloučení státního monopolu. Neexistuje nic, kde by stát musel mít monopol a kde by nemohly s úspěchem podnikat soukromé firmy. Soukromé pošty, školy, nemocnice, dokonce soukromý systém sociálního pojištění, mohou úspěšně konkurovat státním institucím. Nechtě se státní a soukromé podniky a instituce střetnou v konkurenci, která zvýší efektivnost jedné i druhé a prověří oprávněnost jejich existence.

Druhým požadavkem je evoluce institucí. Státní podniky vznikají, když vývoj ukazuje oprávněnost jejich existence - např. to, že soukromý sektor není schopen nebo ochoten zajistit dostatek veřejných služeb určitého druhu, nebo že by tyto služby, poskytované soukromými institucemi, vyžadovaly od spotřebitelů příliš vysoké ceny (soukromé nemocnice apod.). Ale vývoj může stejně tak dobře ukázat další nepotřebnost existujících státních podniků a institucí a možnost jejich nahrazení soukromými. To, že státní instituce jednou vznikla, není důvodem pro její věčnou potřebnost a existenci. Avšak stabilita státních institucí je velká, neboť jsou financovány ze státního rozpočtu, čili z kapes všech daňových poplatníků, takže jejich neefektivnost ve srovnání se soukromými podniky a institucemi není zřejmá na první pohled. Neefektivní a nepotřebné státní instituce nekrachují tak, jako soukromé firmy, o jejich existenci nerozhodují spotřebitelé jejich služeb, ale státní úředníci. Právě z tohoto důvodu je konkurence státních a soukromých institucí neocenitelná, neboť ukazuje lidem, které z nich jsou potřebné a efektivní.

Někteří liberálové, např. F.A. Hayek, odmítají i monopol státní banky na emisi peněz. Nevidí důvod, proč by státním bankovkám nemohly úspěšně konkurovat peníze soukromých bank a proč by se lidem neměla ponechat možnost rozhodnout se, které peníze chtějí. Konkurence státních a soukromě emitovaných peněz by zajistila potřebnou emisní disciplínu a omezila nebezpečí inflace.

Jak je to se sociálními jistotami? Péče společnosti o jednotlivce je projevem solidarity úspěšných s méně úspěšnými. Pomoc silnějšího slabšímu je vždy ceněna jako projev velkorysosti a lidskosti. Socialisté zdůrazňují, že zabezpečení sociálních jistot člověka činí jeho život šťastnějším. Má to však háček. Stará-li se o člověka někdo jiný, nemusí se již tolik spoléhat na vlastní síly, snažit se o zdokonalení svých schopností a o jejich přizpůsobení potřebám jiných. Jeho iniciativa slábne a s ní slábne i hospodářská prosperita země. Kromě toho vyžadují rozsáhlé sociální programy vysoké daně, což vyvolává únik kapitálu, finančního i lidského (mozků), do zahraničí. Názorným příkladem je Švédsko. Proto je třeba otevřeně přiznat, že sociální jistoty nejsou zadarmo, ale platí se za ně zmenšením národního důchodu a národního bohatství země jako celku. To je aspekt, který zdůrazňují liberálové. Společnost nemůže přestat pečovat o sociálně potřebné lidi, ale taková péče nesmí získat podobu anonymního vztahu společnost - jedinec, nýbrž musí být založena na individuální odpovědnosti a svobodě smlouvy. Např. sociální zabezpečení, financované z kapes všech daňových poplatníků, by mělo být nahrazeno dobrovolným individuálním pojištěním, které by vytvářelo viditelnou a jasnou vazbu mezi platbou pojistného a vyplácenými dávkami. Nesmí dojít k situaci, kdy jednotlivci budou s nataženou dlaní uplatňovat své "právo" vůči společnosti, a ta jim je bude, prostřednictvím státních úředníků, automaticky zajišťovat. Je dokázáno, že čím velkorysejší jsou programy na odstranění chudoby, tím více je chudých. Liberální přístup nabízí jiné pojetí sociálních jistot. Cestou k jejich dosažení je hospodářská prosperita, zajišťující každému možnost zvýšit své bohatství. A je snad pro člověka lepší záruka jeho životních jistot, nežli jeho vlastní bohatství?

Hospodářská prosperita vyžaduje nejen iniciativu a konkurenci, ale také určitou transparentnost a předvídatelnost hospodářského vývoje. Musí proto existovat jasná a dlouhodobě stabilní pravidla. Pouze v takovém ekonomickém prostředí se bude rozvíjet podnikatelská aktivita a budou se uskutečňovat i

dlouhodobě návratné investice. V této otázce se liberálové dostávají do stálých sporů s keynesiánci, kteří argumentují vnitřní labilitou tržního hospodářství a prosazují stabilizační (rozměj anticyklické) státní zásahy. Vládou či centrální bankou prováděná stabilizace má však (pomiňme nyní otázku její účinnosti) jeden vážný následek: neustále mění pravidla hry. Změny ve státních výdajích a v množství oběživa mění kupní sílu peněz. Změny daňových sazeb mění efektivnost investic. To vše znemožňuje racionální ekonomickou kalkulaci, zejména dlouhodobých projektů, a činí je celkově riskantnější. I kdyby snad byla vládní politika účinná co do krátkodobé stabilizace (což je diskutabilní a řada ekonomů je přesvědčena, že má účinky spíše destabilizující), její dlouhodobý vliv na ekonomickou aktivitu je zhoubný. Lepší, nežli chaotické změny, vyvolávané "stabilizační politikou", je politika dlouhodobě platných, jednoduchých a jasných makroekonomických pravidel, které se stát zavázal dodržovat, které veřejnost zná a může se na ně spolehnout. Ekonomický vývoj a ekonomické chování se tím stává **předvídatelné**, což má nesmírnou cenu pro investování a tvorbu úspor.

Vyžaduje-li situace skutečně změnit stávající pravidla hry, nesmí se tak nikdy stát "uprostřed hry", jinak řečeno, nesmí se jednat o překvapivou změnu. Změna pravidel by měla být delší dobu předem ohlášená, aby nepředstavovala překvapivý a nepředvídatelný ekonomický šok. Lidé totiž v souladu s minulými pravidly hry přijali určitá ekonomická rozhodnutí, určitým způsobem investovali, volili zaměstnání, přijali či poskytli úvěr atd. Není ani spravedlivé, ani ekonomicky efektivní zaskočit je nepřipravené překvapivou a náhlou změnou pravidel, vyvolat zklamaná očekávání a na dlouhou dobu tak podlomit jejich důvěru a podnikavost. Je-li třeba např. uvalit nebo odstranit cla, zavést nebo zrušit kontrolu nájemného, přijmout změny, které s velkou pravděpodobností zvýší míru inflace apod., musí být veřejnost o těchto připravovaných změnách dostatečně dlouho předem informována, aby mohla provést odpovídající ekonomická rozhodnutí. Ekonomické šoky a jejich zhoubné následky jsou

vyvolávány právě změnami pravidel hry "uprostřed hry".

Liberálové, konzervativci a socialisté

Ve eseji "Proč nejsem konzervativce" píše F.A.Hayek, že jak liberálové, tak socialisté odmítají konzervativismus a chtějí změnit status quo, přičemž se od něho odklánějí každý na jinou stranu. Mohli bychom si tedy tyto tři názorové systémy představit jako tři body trojúhelníku.

Liberálové chtějí změnit status quo směrem k větší svobodě jednotlivců a menší státní moci. Státní moc nepovažují za tak důležitou, protože věří ve spontánní řád, ve spontánnost vývoje na základě soutěže, dobrovolné smlouvy a zákonů, zajišťujících přirozená práva. Jejich heslem je "méně státu, více individuální svobody". Jsou přesvědčeni, že každá státní moc permanentně inklinuje k vlastnímu růstu na úkor svobody jednotlivce a že je třeba proti těmto tendencím neustále bojovat.

Konzervativci, na rozdíl od liberálů, požadují silnou vládu s velkými pravomocemi. Je pro ně typický nacionalismus, u velkých národů pak imperiální sklony, tj. požadavky, aby stát aktivně a nekompromisně zajišťoval zájmy národa v cizině, a to často i za cenu nátlaku vůči malým zemím. Konzervativci spíše než ve spontánní řád věří ve vládu elity nebo silných individualit, kterým jsou pak ochotni přiznat i určitá privilegia.

Ačkoli to byl liberální řád, který umožnil rozmach výrobních sil, materiální prosperitu i duchovní pokrok, začínají už v minulých stoletích silit socialistické myšlenky. Jejich živnou půdou byla chudoba částí společnosti, kterou socialisté vždy připisovali kapitalismu jako společenskému řádu, založenému na soukromém vlastnictví a svobodném podnikání. Nevěřili, že chudoba je příznakem dosud nerozvinutých produktivních sil a že liberální řád je nejkratší a nejrychlejší cestou k jejímu odstranění. Tvrdili, že chudoba je důsledkem vykořisťování nemajetných majetnými a že k odstranění chudoby je třeba odstranit soukromé vlastnictví. To byl tragický omyl. Nestrannému a informovanému

pozorovateli muselo být zřejmé, že jakýkoli rovnostářský systém, jakýkoli způsob přerozdělení bohatství úzké vrstvy lidí mezi široké masy chudých by znamenalo jen to, že by toto bohatství zmizelo jako kapka v moři, aniž by kdo pocítil výraznější zlepšení svého materiálního blahobytu. Chudoba minulé doby nebyla důsledkem nerovného rozdělení důchodů a majetku, ale důsledkem poměrného nedostatku kapitálu. Teprve akumulace kapitálu odstranila chudobu.

Co navrhovali socialisté? V knize Cesta do otroctví F.A.Hayek píše, že největším nepřítelem socialistů všeho druhu je individualismus, který chtějí odstranit a nahradit kolektivismem. Kolektivistické myšlení a kolektivistické metody znamenají nahnat lidi do houfu a držet je v houfu buď demagogickými sliby, hledáním společného nepřítele (buržoové, imperialisté, židé) nebo otevřeným násilím. Potlačení individuální svobody vede k návratu k absolutní moci a k bujení státní mašinerie. Potlačení individuální ekonomické iniciativy vyžaduje kolektivistické metody hospodaření na základě přinucení, což zase vyžaduje státní řízení hospodářství byrokratickými metodami. Vždycky to vedlo k hospodářskému úpadku, nad kterým socialisté vždy zavírali oči a poukazovali na "výhody" kolektivistického hospodaření, jako je právo na práci, rovnostářské rozdělování a péče společnosti o jednotlivce.

Také učení marxistů vzešlo z roztrpčení nad osudem nemajetných vrstev. Marxisté odsuzují bezpracné příjmy z vlastnictví a existenční nejistotu člověka za kapitalismu, kde není zajištěno právo na práci. Odmitají argument, že pracovní vztah je založen na dobrovolné smlouvě a tvrdí, že člověk, nevlastnící výrobní prostředky, je objektivně nucen vstoupit do námezdního vztahu, neboli prodávat svou pracovní sílu. To je podle nich vykořisťování práce.

Marxistický argument, že je člověk nucen vstoupit do námezdního vztahu, je pravdivý pouze částečně. Jak v minulosti, tak dnes měli lidé, nevlastnící kapitál, mnoho příležitostí k drobnému podnikání. Tyto příležitosti z nich sice nedělaly

kapitalisty, ale umožňovaly jim obživu v závislosti na jejich iniciativě a schopnostech. To, že většina lidí vstupuje do námezdního vztahu, pouze dokazuje, že je to pro ně samotné výhodné. Navíc ve vyspělé společnosti již nelze říci, že důchody pramení pouze z práce nebo z vlastnictví finančního nebo materiálního kapitálu. Velká část důchodů pramení z vlastnictví tzv. lidského kapitálu, který člověk naakumuluje tím, že se vzdělává nebo získává pracovní zkušenosti. Téměř každý, kdo dnes vstupuje do námezdního poměru, prodává se svou pracovní silou také služby svého lidského kapitálu.

Proč žádají marxisté zrušení soukromého vlastnictví? Argument, že se tím odstraní "vykořisťování člověka člověkem" je pouhým ideologickým sloganem pokud nevíme, zda se tím život člověka skutečně zlepší. Otázka zní, zda socialismus zajistí člověku více svobody a blahobytu. Zrušení soukromého vlastnictví vyžaduje, aby bylo hospodářství řízeno nějakou společenskou autoritou, nejlépe státem. Státní úřady a úředníci soustředí do svých rukou rozhodování o hospodářských záležitostech a trh musí ustoupit centrálnímu plánování a řízení. Tento systém nutně rozdělí společnost na ty, kteří řídí a kontrolují, a ty, kteří jsou řízeni a kontrolováni. Vznikají nadřazené vrstvy, organizující se v nejrůznější "aparáty", které střeží jejich privilegia. Ty si k ochraně svých výsad začínají budovat systém nekontrolované a nekontrolovatelné moci, který "ve jménu socialismu" využívají k potlačování odporu. Zrušení soukromého vlastnictví, svobodného podnikání, konkurence a trhu vytváří dobré podmínky pro potlačení zbývajících svobod a pro upevňování systému absolutní moci, hierarchicky uspořádané od nejprivilegovanějších přes méně privilegované až k bezprávným, jejichž jediným právem je pracovat. Mocní však k udržení své moci potřebují dostat pod kontrolu nejen hospodářství, ale i informace, kulturu, vědu, církev atd., neboť to vše by se mohlo stát lihní opozice. Je rovněž třeba omezit styk s cizinou a chránit tak lid před nákazou "buržoazního liberalismu". Takto zasazuje socialismus marxistického typu smrtelnou ránu

demokracii, občanské svobodě a lidské důstojnosti. Neméně deprimující je skutečnost, že zrušení soukromého vlastnictví potlačuje jakoukoli iniciativu (kromě iniciativy rozkrádat společný majetek). Zbohatnutí člověka, nepatřícího k privilegované kastě, vyvolává podezření a závist a hrozí mu novým vyvlastněním. Rovnostářská psychologie brání ocenění lepší práce. Člověk se přestává spoléhat na vlastní síly a spoléhá na péči společnosti. Hospodářství chátrá. V minulosti naakumulovaný kapitál se projídá. Socialismus nakonec nedokáže dát lidem ani materiální statky. Společnost, která připravila člověka o jeho přirozená práva, mu nabízí různá sociální "práva", jako je právo na práci, zdravotní péči, bezplatné vzdělání apod. Jaká však může být úroveň těchto služeb v neustále chátrajícím hospodářství? Co znamená právo na práci pro člověka, kterému práce nepřináší dostatek materiálních statků? Právo na práci přineslo lidem existenční jistotu, která je uvrhla do pasivity a nakonec do chudoby. Potlačilo iniciativu, pracovní morálku a disciplínu. Marxisté oslavují práci jako nejvyšší lidskou ctnost, stačí však srovnat pracovitost lidí v kapitalistickém a v socialistickém systému a vidíme, kde se práci skutečně daří. Marxistický socialismus odnaučil člověka tvrdě pracovat. Jednou z jeho vymožeností je, že z kdysi prosperujících zemí dokázal vytvořit nedostatkové a přidělové ekonomiky. Nedokázal dát člověku ani svobodu, ani právo, ani prosperitu. Tak skončil jeden sen o sociální spravedlnosti a rovnosti.

Prameny:

- Adam Smith: The Wealth of Nations (Liberty Classics, Indianapolis 1976)
- Friedrich A. Hayek: The Road to Serfdom (University of Chicago Press, Chicago 1944)
- Friedrich A. Hayek: "Why I am not a Conservative" in The Constitution of Liberty (University of Chicago Press, Chicago 1960)
- Paul Heyne : The Economic Way of Thinking (Science Research Associates, Chicago 1984)
- David Kelley : "Life, Liberty and Property" in Ellen Frankel Paul, Jeffrey Paul and F.D. Miller Jr.: Human Rights (Basil Blackwell, Oxford, 1984)

